

Ткачук М.Л.

(Київ)

ГЕГЕЛІВСЬКІ ВПЛИВИ У ТВОРЧОСТІ О.НОВИЦЬКОГО І С.ГОГОЦЬКОГО

В історії філософії, принаймні двох останніх століть, чи ледве можна відшукати приклад такого органічного і плідного синтезу філософських культур, як між німецькою і вітчизняною. Саме німецька філософія - не лише класична, а й філософія Лейбніца, німецька містика, німецький романтизм - надихала філософські шукання наших співвітчизників і принесла на вітчизняному ґрунті не тільки цікаві, але й інколи несподівані плоди. Щільні духовні й інтелектуальні взаємини з Німеччиною сприяли тому, що саме у нас німецька філософія розповсюджувалася швидше і вивчалася ретельніше, ніж в інших європейських країнах. Тільки у нас вона так часто ставала світоглядом людей і спрямовувала всі їхні погляди і життєві стосунки, тоді як в інших країнах вона якщо і входила до переконань людей, то завжди лише поруч з іншими, чужими для неї ідеями, і була скоріше відома, ніж впливова.

Дослідники вітчизняної філософії одностайні в тому, що найбільш важливе місце в її розвитку посідає філософія Гегеля. Вплив Гегеля - це кульмінація німецьких впливів у нашій філософській культурі. Ні Кант, ні Фіхте, ні навіть Шеллінг, незважаючи на його велику популярність у першій чверті ХІХ століття, не відіграли такої ролі в її духовному житті, як Гегель.

Україні належить справді значне місце у процесі розповсюдження німецького ідеалізму в цілому і гегелівського зокрема на ґрунті вітчизняної філософської традиції.

Згадаємо, що вже у 1804 році в Миколаєві вийшло у російському перекладі "Основоположение к метафизике нравов" Канта. В тому ж році у Харкові почав викладати фіхтеанець І.Шад, котрий видав згодом російський переклад "Ивана Готлиба Фихте: Яснейшее изложение в чем состоит существенная сила новейшей философии. Опыт принудить

читателя к разумению” (1813 р.), і більш того, створив у Харкові цілу школу. Вихідцем з України був перший визначний шеллінгіанець Данило Кавунник-Велланський, вихованець Київської духовної академії. Наші співвітчизники - Петро Редкін і Костянтин Неволін - були серед тих “перших ластівок”, що принесли з Берліна, де слухали великого Гегеля, його невмирущі ідеї і присвятили своє наукове життя їх розповсюдженню серед “освіченої публіки”. П.Редкін (1808-1891), товариш Гоголя, вихованець Ніжинського ліцею, професор Московського і Петербурзького університетів, вийшов з української поміщицької родини. В історію вітчизняного гегельянства він увійшов як автор першої статті про Гегеля¹ і семитомної історії філософії права. Інший слухач Гегеля, правознавець К.Неволін (1806-1855) протягом шести років був ректором Київського університету (1837-1843). Він відомий як один із значних представників вітчизняного гегельянства у правознавстві, автор двотомної “Енциклопедии законовєдения” (написаної, до речі, у Києві наприкінці 30-х років), вплив Гегеля в якій безперечний. Слухачами німецького філософа були також інші відомі викладачі Київського університету - Олександр Федотов-Чеховський, Сергій Орнатський (громадянське право), Сава Богородський (карне право) та інші. Ще чекає своїх дослідників історія гегельянських гуртків і філософських салонів в Україні, але є відомості про їх існування і діяльність не лише у Києві та Харкові, але й навіть у Ніжині.

Та найбільш помітний слід в історії гегельянства в Україні залишили, на наш погляд, два мислителі, на яких і зупинимося більш докладно, - Орест Маркович Новицький і Сильвестр Сильвестрович Гогоцький.

Доля цих людей дуже схожі. Обидва народилися і жили в Україні, О.Новицький - на Волині (1806 р.), С.Гогоцький - у Кам'янці-Подільському (1813 р.). Батьки обох були священниками. Обидва закінчили спочатку духовне училище і семінарію (О.Новицький - в Острозі, С.Гогоцький - у Кам'янці-Подільському), потім продовжили навчання у Київській духовній академії (О.Новицький - протягом 1827-1831, С.Гогоцький - протягом 1833-1837 рр., що була тоді осередком філософської культури України. Після закінчення

Академії та отримання магістерського ступеня обидва були викладачами Академії, а потім - Університету св.Володимира, відкритого у 1834 році. О.М.Новицький увійшов в історію університету як його перший професор філософії. С.С.Гогоцький прийшов до університету 1851 року. Обидва були обдарованими і талановитими людьми, справжніми фахівцями, володіли величезними знаннями, ораторською майстерністю, користувалися повагою і прихильністю кількох поколінь студентів. Але обидва зазнали лихої долі ще за життя і як викладачі, і як науковці. У 1850 році, коли уряд, щоб "вберегти" юнацтво від "привабливих мудрощів новітніх філософських систем", заборонив викладання філософії в усіх університетах, у тому числі і Київському, а викладачів філософії звільнив з посад, О.Новицький був змушений кинути університет і перейти на посаду цензора, де працював вже до самої смерті (1884 р.). С.С.Гогоцький, котрий майже десять років життя витратив на численні бюрократичні перешкоди і витримав кілька разів усі усні та письмові іспити з усіх філософських дисциплін, захистив (притому латиною!) магістерську і докторську дисертації і отримав у тому нещасливому 1850 році, зрештою, ступінь доктора філософії, не зміг за вище згаданих обставин посісти кафедру філософії і змушений був протягом майже двадцяти років задовольнятися читанням лише педагогіки і тільки у 1869 році одержав дозвіл читати філософські курси. Ще за життя і О.Новицький, і С.Гогоцький зазнали цькування з боку "войовничо-матеріалістичної", "демократичної" преси і змушені були визнати свої наукові дослідження не-своєчасними. Годі й говорити, що після смерті морок забуття на довгі роки вкрив імена і праці цих філософів. У радянській історико-філософській літературі, крім зухвалості і відвертої зневаги щодо цих осіб, ми майже нічого не знайдемо. За традицією, започаткованою ще М.Чернишевським і М.Антоновичем, їхні твори можна було оцінювати, не читаючи. "Запеклі вороги матеріалізму", "ретрогради", "апологети християнства і самодержавства", "компілятори, не варті ніякої серйозної уваги" - такими постають О.Новицький і С.Гогоцький в радянській історико-філософській літературі. Але тих, хто хоча б трохи знайомий з їхніми творами, ці по-

верхові і просто облудні оцінки задовольнити, звичайно, не можуть. Тим більше, що існують інші, зовсім протилежні відгуки про їхню спадщину. Велику шану О.Новицькому і С.Гогоцькому висловлювали такі авторитети, як В.Розанов, Г.Шпет, Г.Флоровський, Д.Чижевський та ін., визнаючи їхні твори як великий внесок у скарбницю вітчизняної філософської культури.

У чому ж полягають основні особливості світогляду цих мислителів? Які чинники їх обумовили?

Перше, що треба зауважити, це щільний зв'язок обох визначних представників київської релігійно-філософської школи з німецькою філософською культурою в цілому і з гегелівською філософією зокрема. І О.Новицький, і С.Гогоцький були помітними фігурами у вітчизняному гегельянстві минулого століття. Правда, щодо О.Новицького, то у питанні, хто з німецьких мислителів відіграв найбільшу роль у формуванні його духовного світу, згоди серед дослідників немає. Я.Колубовський вважає, наприклад, що О.Новицький "стоїть головним чином під впливом Фіхте-старшого, хоча ставиться з великою повагою також до Канта і його спадкоємців"². Вплив Фіхте підкреслюють також В.Чуйко³ і О.Веденський⁴. Е.Л.Радлов особливо відзначає вплив Канта і певну схильність О.Новицького до шеллінгіанства⁵. Д.Чижевський бачить у Новицькому послідовника Гегеля і певною мірою Шеллінга⁶. "Відхилення до гегелізму" відзначає також Г.Шпет⁷, хоча зауважує, що це є саме "відхилення", саме "торкання" до Гегеля, а не свідоме його засвоєння⁸.

Якщо розібратися, то кожен з дослідників по-своєму має рацію, і якщо зібрати усі наведені міркування разом, то це дасть, мабуть, найбільш адекватне уявлення про ідейні джерела мислителя, тому що в його працях відчуються і Кант, і Фіхте, і Шеллінг, і Гегель, але, перш за все, сам Новицький. Глибока повага до німецьких філософів не робить О.Новицького сліпим і бездумним наслідувачем, не заважає критичному переусвідомленню їхніх ідей. У творчості О.Новицького думки німецьких ідеалістів трансформуються через призму вітчизняної філософської традиції, набувають самобутності завдяки своєрідному синтезу з теїзмом.

О.Новицький розуміє філософію як науку чистого мислення. Вона є наука, тобто думка, що прагне свого повного і систематичного розвитку. Вона є наука саме чистого мислення, тобто знання, для якого думка є перше і безумовно вірогідне знання, істинність якого не залежить від досвіду. Зміст філософії “закладений у глибинах нашого власного духу”⁹. В одвічній свідомості існують три найголовніші предмети: Я - дух, що пізнає себе, обмежений зовнішніми речами; не-Я - світ зовнішній, що визначається духом; і зрештою Бог те, що нічим не обмежене, вище і за дух, і за світ, чинник – і кінець усього. Філософія, на думку О.Новицького, вимагає вічного, безмежного, незмінного, суттєвого, а все це відображається лише в ідеях: “Світ ідей є рідна країна філософії”¹⁰. Відповідно до трьох головних предметів, що складають його, у філософії можливі три основні напрямки:

- 1) наукоподібний розвиток явищ і законів нашого духу;
- 2) умоглядний і водночас досвідний розвиток законів світу, що існує поза нами;
- 3) такий, що фокусує ці протилежні полюси в їх началі - Бозі.

Німецька філософія репрезентує перший напрямок, англійська і французька - другий. Але жоден з них, переконаний О.Новицький, не може задовольнити своїм однобічним ставленням до розв’язання філософських проблем. Уникнути однобічності і помилок філософія може лише тоді, коли покладе у підвалину мислення “найплодоносніші начала”. Що тут мається на увазі?

Чисті теорії ідеалізму, на думку мислителя, у своїй відірваності від живого досвіду стають, зрештою, лише порожніми побудовами, позахмарним спогляданням. З іншого боку, досвідний шлях сам по собі теж веде до хибних наслідків і неспроможний осягти істину. Справа полягає не просто у поєднанні теорії з досвідом, а у вищій їх злагоді в горішньому началі усякого буття - ідеального і реального. Шлях подальшого розвитку філософії, переконаний О.Новицький, це шлях, “на якому повинно бути з’ясоване відношення розуму і віри у дусі Православія”¹¹. Цю високу місію О.Новицький, до речі один з найперших, покладає на

співвітчизників, “а у випадку нашої німотності”¹², за різних обставин, на “інші православні народи”¹³.

Як бачимо, вже у самому розумінні Новицьким сутності і завдань філософії багато що навів німецькими ідеалістами, але виділити тут чийсь особливий вплив, на наш погляд, просто неможливо, настільки переплетені тут різні мотиви (і Фіхте, і Шеллінг, і Кант, і Гегель), ще й мелодія, зрештою, виявляється слов'янською. А от щодо історико-філософської концепції мислителя, викладеної в його ґрунтовній праці “Поступовий розвиток стародавніх філософських вчень у зв'язку з розвитком язичницьких вірувань” (К., 1860-1861), то тут гегелівські впливи, безперечно, переважають над усіма іншими, хоча цікаво, що саме в історико-філософських розвідках Новицького виявилася його самотність і оригінальність.

Поділяючи гегелівські методологічні настанови щодо історико-філософських досліджень, О.Новицький втілює їх рішуче і послідовно. Філософські вчення різних часів і народів, наполягає він у своїй праці, не є суміш довільних понять, що не мають поміж себе нічого спільного. У своїй послідовності вони повинні висловлювати розумно-необхідний зв'язок. Тому-то київський філософ так рішуче заперечує проти емпіричного підходу до історії філософії. Між тим він висловлюється й проти апріорності гегелівської схеми історії філософії. Історія філософії повинна спиратися на факти, але факти лише у побудові отримують своє розумне значення. “Емпірико-раціональна побудова, - як називає свою концепцію Новицький, - може виводити а пріогі не окремі історичні явища, ...а лише всезагальні і необхідні підвалини”¹⁴ і “побудова ця сама спирається на дійсність, в основі її наслідки, що виводяться з фактів”¹⁵ і вона “є лише результат тривалого і уважного вивчення фактів, є загальна думка, попередньо вилучена з них аналізом”¹⁶. Таким чином, його метод побудови історії філософії є “аналітичний і синтетичний”¹⁷.

Серед гегелівських ідей, що особливо надихають О.Новицького, треба відзначити ідею історизму. Кожне філософське вчення, котре стає предметом його дослідження, він прагне осмислити як таке, що розвивається, і у контексті

цілого. Грандіозна спроба Новицького осмислити щільний зв'язок філософії з іншими духовними сферами, зокрема з релігією, довгий час не мала аналогів у вітчизняній історико-філософській літературі і у багатьох аспектах не втратила наукового значення по сьогодні.

Разом з О.Новицьким гегелівські традиції на ґрунті вітчизняної філософії з успіхом продовжував С.Гогоцький. Блискучий знавець філософської спадщини Гегеля, С.Гогоцький присвятив її аналізу докторську дисертацію - "Диалектическая система Гегеля, ее достоинства и недостатки" (К., 1860)¹⁸. Впливи Гегеля відчутні майже в усіх наукових працях Гогоцького, особливо у "Вступі до історії філософії" (К., 1872) і у творі "Філософія XVII і XVIII ст.ст. порівняно з філософією XIX ст. і ставлення тієї й іншої до освіти" (Киевские университетские известия, 1877-1884).

Як і Новицькому, С.Гогоцькому особливо близька ідея історизму, прагнення осягти окремі явища в історії філософії в їх взаємному зв'язку і послідовності.

Гегель для С.Гогоцького є кульмінацією філософського розвитку. Але це не заважає критичному ставленню до ку-мира. Критика Гегеля Гогоцьким чимось близька до слов'янофільської. Для Гогоцького цілком прийнятні гегелівське визнання розумності світу, наявність у ньому певного єдиного плану і мети, визнання усіх окремих явищ лише шаблинами цілісного розвитку, віра у суголосність світу, впорядковану божественною силою. З особливою шаную київський філософ ставиться до гегелівської думки про те, що основа світу - Дух, тобто не абстрактне, а живе начало, що живить увесь світ. Великою заслугою Гегеля С.Гогоцький вважає також розробку діалектичного методу, сутність якого полягає у тому, що ціле є організм, що складається з частин, котрі утворюють ієрархію з людиною на чолі. Близькі С.Гогоцькому феноменологія і естетика Гегеля.

Між тим С.Гогоцький заперечує тезу Гегеля про іманентність божественного і людського мислення, а також вважає неможливим виведення індивідуального суб'єкта з абстрактних категорій, що визначають сутність, а не буття, не "живу індивідуальну енергію" суб'єкта. С.Гогоцький, таким чином, висуває певні межі самому застосуванню

діалектичного методу: поза цими межами залишаються, з одного боку, абсолютний, з іншого - кінцевий суб'єкт. Таке обмеження відкриває С.Гогоцькому шлях до релігії, до тієї злагоди гегельянства з теїзмом, якої він прагнув.

Отже, у творчості і О.М.Новицького і С.С.Гогоцького наявні, як бачимо, тенденції, характерні для вітчизняного гегельянства як духовного явища. Гегельянство тут ніколи не було епігонством, шкільним засвоєнням і бездумним наслідуванням. Воно було творчим і самостійним переосмисленням у зв'язку з власною традицією філософування. Гегелівські ідея діалектики та ідея конкретності, усвідомлення внутрішньої неспроможності емпіризму, з одного боку, і розсудкового мислення - з іншого, надихала вітчизняну філософію на те прагнення синтетичності, яке зрештою стало однією з характерних ознак притаманного їй способу філософського мислення.

ПОСИЛАННЯ:

¹ Див.: Редкин П.Г. Обозрение гегелевой логики//Москвитянин. - 1841. - N 8 (т.IV). - С.410-446.

² Колубовский Я.Н. Философия у русских//Ибервег Ф., Гейнце М. История новой философии в сжатом очерке. - СПб., 1890. - С.537.

³ Чуйко В.В. Русская философия//Кирхнер Ф. История философии с древнейшего до настоящего времени. - СПб., 1895. - С.333-334.

⁴ Введенский А.И. Судьбы философии в России//Очерки истории русской философии. - Свердловск., 1991. - С.41.

⁵ Радлов Э.Л. Очерк истории русской философии//Там же. - С.157.

⁶ Див.його: Гегель в России. - Париж, 1934. - С.224, а також "Нариси з історії філософії на Україні", - К., 1992. - С.102-103.

⁷ Шпет Г.Г. Очерк развития русской философии//Введенский А.И., Лосев А.Ф., Радлов Э.Л., Шпет Г.Г.: Очерки истории русской философии. - Цит.вид. - С.420.

⁸ Там же. - С.431.

⁹ Новицкий О.М. Об упреках, делаемых философии в теоретическом и практическом отклонении, их силе и важно-

сти//Журнал Министерства народного просвещения. - Ч.17, 1838. - С.234.

¹⁰ Там же. - С.242.

¹¹ Новицкий О.М. Постепенное развитие древних философских учений в связи с развитием языческих верований. - Ч.IV. - К., 1861. - С.380.

¹² Там же.

¹³ Там же.

¹⁴ Новицкий О.М. Постепенное развитие древних философских учений. - Ч.I. - К., 1860. - С.6.

¹⁵ Там же.

¹⁶ Там же.

¹⁷ Там же. - С.7.

¹⁸ В окремому виданні: Обозрение системы философии Гегеля. - К., 1860.